

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію К. В. Хінкіладзе

**«Белетристика російського зарубіжжя 1920-х – 1930-х рр. у контексті
традицій оповідної прози»,**

**представленої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.02 – російська література**

Дисертація К. Хінкіладзе розгортається в концептуально насиченому науковому полі: цінність, репутація, криза – мінливі поняття, застосування яких створює певні труднощі, й, одночасно, спонукає до ревізії загальноприйнятих тверджень. Але перед нами робота, перш за все, історико-літературного характеру, в якій артикулюється настанова переосмислення підходів до авторів-белетристів із репутацією «графомана» або навіть «наївного» автора. Доробок деяких письменників і досі недоступний для читачів і науковців. І слід віддати належне здобувачці за відкриття і повернення забутих імен.

Ці вагомні аспекти утворюють проблематичне підґрунтя дисертації, яке методологічно фокусується на удосконаленні моделі «багаторядності» літератури. Докладний аналіз понять «висока» і «серединна» література, механізмів збереження традиції унаочнив, що універсальної теоретичної схеми витлумачення явищ «за межами класики» немає, а, отже, дисертантці належить визначити аналітичну стратегію самостійно. Незважаючи на певні дискусійні фрагменти і зауваги, можна констатувати успішність цієї спроби.

Катерина Валеріївна вперше запропонувала комплексне зіставно-типологічне дослідження творів забутих письменників, поєднує постаті і твори, що якнайкраще відбивають окреслені проблематичні питання. Вражає не лише обсяг цих маловідомих текстів, але і діапазон охопленого матеріалу, що дійсно дозволяє істотніше зрозуміти динаміку белетристики Зарубіжжя, осмислити її відношення до процесів радянської літератури періоду і, найголовніше,

розкрити форми засвоєння традиції. Адже, виходячи із мети роботи, саме цей аспект висувається на перший план: «установити форми наслідування і трансформації традицій оповідної прози в белетристиці російського Зарубіжжя 1920-х – 1930-х рр.» (С.7)

Слід зазначити слушність такої дослідницької перспективи прочитання текстів авторів, які знаходяться на «берегах» літературного процесу. На перші інтерпретації і сигнали «маргіналізації» натрапляємо вже в емігрантській критиці: відгуки Г.Стуве, Г. Адамовича та інш. активно долучаються до процесу дослідження. Але тут же унаочнюється полемічна настанова авторки: прагнення уникнути оціночності, – суттєво корегує дослідницькі позиції. Для вирішення проблеми класифікацій творів у роботі пропонується прискіпливіше ставитися до контексту, в який вписується твір. Обстоюючи повноцінність белетристики, заперечуючи зневажливість у ставленні до неї, п. Катерина послідовно розбудовує концепцію «багаторядності» літератури – надскладне завдання, що потребує системного співвіднесення різних літературних шарів. Із цієї точки зору маємо відзначити цілісність роботи, наскрізність і витриманість задекларованих принципів у кожному її підрозділі.

Проте подекуди власні висновки стають доволі тенденційними. Спростовуючи низьку оцінку творчості Г. Гребещикова, дисертантка натомість стверджує, що він є «письменником скромного хисту» (С.63) і переконливо характеризує «плутаність» і «незрозумілість», ідейну «спрощеність» (С. 150). Шукаючи аргументів настанові «спростування», висловлює думку, що саме белетристичність «дає можливість не ставити до нього вимог високої художності» (С.146). Якщо навіть і погодитися із цим твердженням, то постає питання рівня індивідуальної творчої майстерності, торкаючись якого авторка вимушена встановлювати певні недоліки. Наприклад, романи В. Кримова визначаються поверховими, нерівними, вказується незавершеність сюжетних положень, у такому світлі наступний висновок здається дещо необґрунтованим: «Романи Кримова важко віднести до кращих творів літератури еміграції, але вони безумовно відносяться до *якісної* белетристики» (С. 224).

Отже, чи не вважає дисертантка, що немає прямої відповідності між «серединністю» белетристики й авторським рівнем, який у більшості з обраного для вивчення матеріалу належить до «маргінального» шару, і у цьому проступають ознаки неоднорідності власне белетристичної творчості? Чи можливо, що зі зміною оптики бачення із «серединності» до «маргінальності» можуть видатися обґрунтованішими твердження щодо «антилітературних» прикмет (С. 237, С. 247), особливих режимів кореляції з традицією?

Ці питання нав'язані іншим вагомим аспектом дисертації – еміграційним контекстом. Уже в першому розділі до осмислення проблеми сутності і ролі белетристики додається рефлексія щодо кризи літератури Зарубіжжя окресленого періоду. Простежуючи, як функціонують провідні категорії читача, традиції, наслідування, авторка показує наскільки неоднозначною постає їх реалізація. Думка щодо впливовості «читацького сприйняття» у визначенні естетичної цінності твору відповідає специфіці белетристики і мала б стати характерним ракурсом вивчення, якби не ситуація обмеженості читацького інтересу, зумовленого еміграцією. Або інтенція «зберігати і боронити», продовжувати традицію в умовах неможливості «повторення пройденого» (С.18). До речі, теза про «повторення» та її поступове розгортання, наповнення емпіричними спостереженнями (наприклад, С. 119, 143, 192, 193, 222) – одна з найцікавіших ліній обговорюваного дослідження. Міркування про «синдром повторення» (Б. Дубін), стереотипізацію долучають процеси «редукції» класичного зразка, автоідентифікації. У дисертації переконливо показується роль «повторення» як аксіологічного фактора, що набуває особливого значення в емігрантському дискурсі. Отже, у цьому аспекті системно-функціональний метод зреалізований повною мірою.

У підрозділі 1.1. дисертантка демонструє всебічну обізнаність у літературно-критичному житті епохи, розширює теоретичний базис роботи. Окрему увагу приділяє ґрунтовним працям І. Гурвича, В. Марковича, М. Малікової, Д. Ніколаєва, окреслюючи рівні белетристики, її жанрове розмаїття. Однак у другому теоретичному підрозділі авторка суцільно

сконцентрувалася на інтерпретації концепту «багаторядності» І.Гурвича, почасти Н.Вершиніної, оминаючи праці, у яких закладалися підвалини вивчення «другорядної» літератури, еволюційного значення епігонтства або які демонструють інший підхід до вирішення проблеми взаємодії «центру» і «периферії». Якщо врахувати поставлене у вступі завдання до роботи – дослідити «багат шаровість» власне белетристики – то все логічно і коректно. Але з огляду на чітко означений інтерес до функціонування системи літератури, її жанрової динаміки, розширення теоретичного спектру дослідження було б бажаним.

Другий розділ дисертації демонструє ретельність і виваженість дослідницького пошуку. Жанровий аспект тісно пов'язується з ідеологічним, еміграційний контекст доповнюється радянським, а утопічний – дистопічним. Завдяки такій стереоскопічності бачення вдається розв'язати питання «процесуальності» жанру, окреслити тенденцію до появи негативних сценаріїв. Цікавим і плідним видається винайдення контексту і подальший аналіз роману А.Реннікова «Диктатор мира», зіставлення з радянськими утопіями. Доказовістю вирізняється наукова розробка «утопічних» видінь і снів, крізь які проглядається спорідненість з літературною традицією. Авторка захопливо розкриває особливості технічної вигадки як виразного утопічного елементу, а також розглядає відмінності культурних кодів утопій (прометеївський і пеллагічний типи), диференціює образи майбутнього.

Відштовхуючись від напрацювань Л. Геллера і М. Нікьо, дисертантка простежує звернення до учення М. Федорова, як спільної риси утопій російського Зарубіжжя. Принагідно хотілось б почути коментар щодо контексту контрutoпій П.Краснова «За чертополохом» і Брешко-Брешковського «Когда рушатся троны». Прикметною деталлю обох творів є те, що імператор Росії і династія Іраклідів у Пандурії походять з «азійських глибин». Чи можна витлумачити цю подібність у річищі емігрантської ідейної атмосфери? Симптоматично, що питання співвідношення з філософією російської еміграції постає в процесі розгляду роману «Чураєви» Г. Гребенщикова у третьому

розділі дисертації, де, зокрема, йдеться про те, що подорож Василя – «це певною мірою розгорнутий аргумент автора в полеміці євроазійців із представниками тієї точки зору, що Росія є втіленням «уселюдності», а її майбутнє полягає у включенні в універсальні світові процеси» (С.150).

У центрі уваги розділу, присвяченого восьмитомному роману Г.Гребенщикова, опиняється категорія жанру: намічається історична траєкторія генезису канону роману сімейної хроніки, його розвитку і репрезентації у творчій системі письменників Зарубіжжя. Жанровий підхід втілюється на перехресті провінційних й еміграційних культурних кодів доробку Г. Гребенщикова, що увиразнює особливості творчого мислення цієї постаті.

Пріоритет жанрового аналізу є вдалим із декількох точок зору: по-перше, це дозволило зберегти концептуальну єдність у відображенні обширної панорами творів, залучених вперше до вивчення проблематики періоду (в розділі висвітлюються традиції народницької прози, зокрема, виражені в романі А. Ертеля «Гарденины, их дворня, приверженцы и враги» (1890); здійснюється порівняльно-типологічний аналіз роману Г. Гребенщикова з твором Є. Чирікова «Отчий дом. Семейная хроника»; окреслюються напрями становлення жанрового канону (долучається огляд жанрових особливостей сімейної хроніки С.Аксакова), а також еміграційний контекст межі століть). Тут слід наголосити на тому, що широта дослідницького погляду не стала на заваді глибокого занурення в поетику творів, мікроаналізу різних рівнів художнього цілого (інтертекстуальної площини, образу автора і хронотопу тощо).

По-друге, акцент на перетворенні канону надав конкретики певним загальнотеоретичним положенням. Роман Г.Гребенщикова не вирізняється активним пошуком нових форм, але зіставлення з творами Л.Толстого, Ф.Достоевського, з одного боку, і зі «слабким» романом Є.Чирікова, з іншого, показали, що на тлі збереження стійких жанрових рис (лінійна хронікальність; тематика, пов'язана з проблемами родини, розглянутими на соціально-історичному тлі; зображення декількох поколінь однієї сім'ї, що як правило, роз'єднується, руйнується до кінця оповіді; значний обсяг тексту) інтегруються

інші елементи прози кінця століття, зокрема історичного роману (С. 189). Йдеться про переконливі докази того, що на периферії відбувається розхитування сталих жанрових параметрів, що підштовхує подальший розвиток жанру.

На дослідження специфіки діалогу з традицією, «своєрідності повторюваності» (С. 192) спрямований наступний розділ, про що свідчить його влучна назва («Беллетрист есть Подражатель. Он живет чужою мыслию...»): беллетристика в орієнтації на класичний зразок»). Особливої уваги заслуговує розвідка гоголівського інтертексту у творі С.Мінцлова «За мертвими душами». Розділ відкривається теоретичними заувагами про напругу, що виникає між визнанням авторитету й наслідуванням, про продуктивність й новаційний потенціал інтерпретацій класичних зразків. Дисертантка уважно прочитує гоголівські ремінісценції, алюзії, встановлює форми і функції інтертексту, характеризує постійність зв'язку між «зразком» і твором С.Мінцлова. Враховуючи тезу про пряму маніфестацію залежності від тексту-зразка, притаманну беллетристиці 1920 – 1930-х рр., яка формулюється на початку розділу, скидається на обмовку заувага: «Однак співвідношення оповіді з гоголівськими текстами не було завданням автора. Обираючи зразок, він, ймовірно, мав на увазі, передусім, сатиричне викриття звичаїв провінційного дворянства...» (С. 199). Адже виявлена багаторівневість залучення гоголівського тексту, загальна характеристика такого діалогу, у якому немає місця критики (С. 150), навряд чи може свідчити про його спонтанність, невідрефлектованість.

У цьому розділі також виникає надзвичайно плідний проблематичний ракурс щодо відтворення у прозі письменників Зарубіжжя двох культурних ландшафтів: провінційного і еміграційного, – де провінція уособлює час, що минув. Такий погляд акцентує перехідність мислення досліджуваних авторів, що, звісно, впливало на характер рецепції класики, тяжіння до культурного «центру» в процесі витворення спільного культурного ґрунту. Ці проблеми, особливо в літературно-історичному висвітленні, є найменш розробленими в

сучасному науковому просторі, а тому вимагають особливо прискіпливого опису. Вочевидь, усвідомлюючи це, дисертантка не зупиняється на жанровій інтерпретації творів і вдається до інтертекстуального аналізу (йдеться про «Как хороши, как свежи были розы...» І.Мятлева). Встановлюється безпосередній зв'язок між класичним текстом-зразком і текстом А.Реннікова, у такий спосіб підтверджується виголошена думка: «оспівуване автором прекрасне минуле, символом якого став класичний текст, зникло назавжди» (С. 218), «спресувалося» драматизацією тих явищ, у яких опинилася людина в еміграції.

У заключному розділі унаочнюється процес поєднання структурних елементів різних форм роману (шахрайський, сімейно-побутовий, психологічний), зазначаються границі змістової модифікації жанрової єдності. Діахронно-синхронний аналіз здійснено на широкому матеріалі, простежено закономірність між механізмами синтезу і редукції у зверненні до традиції.

Досить багато цінних зауважень міститься у фрагментах, присвячених пошуку точок дотику між романами Г.Гребенщикова і В.Кримова, які розглядаються переважно в проблемно-тематичному аспекті, таких його проявах, як інтерпретація старообрядництва, протиставлення цивілізованого і природного світів. До матеріалу підрозділу 5.3., крім іншого, залучається досі не актуалізований в літературознавчому дискурсі роман В.Кримова «Хорошо жили в Петербурге» і продовжується дослідження письменницької своєрідності гри вигадки і достовірності, розпочатого у першому підрозділі. Обраний акцент – аналіз роману «з ключем» – дозволив відтворити деталі літературного і повсякденного життя періоду. Але декодування цього плану, яке продемонструвало глибокі знання авторки про епоху, відтіснило на другий план показ жанрових можливостей у створенні різних форм авторського діалогу з традицією. Тож, які ресурси жанру задіяні для цього, і чи співвідноситься все ж таки роман «з ключем» В. Кримова із тими тенденціями, які виразно постали в модерністичний період?

Отже, дисертантка залучає свіжий матеріал, демонструє широкі знання у галузі історії російської літератури різних періодів, проблем жанру, виробляє

цікавий і плідний підхід до вивчення специфіки белетристики. Завершують роботу обґрунтовані висновки, які впливають з аналізу художніх текстів, наукової літератури. Вони цілісно охоплюють матеріал дослідження, чітко зацентровані відповідно до поставленої мети і завдань дисертації і не викликають заперечень. Рецензована робота пройшла численні апробації (оприлюднено 30 робіт). Поставлені в роботі проблеми і наукові положення відбито в її публікаціях; зміст і структура роботи чітко представлені в авторефераті. Висловлені зауваження не стосуються концептуальної цілісності дослідження та його наукової новизни, тому вони не можуть вплинути на загальну високу оцінку дисертації.

За актуальністю теми, постановкою та реалізацією мети й завдань дослідження, новизною отриманих результатів дисертація «Белетристика російського зарубіжжя 1920-х – 1930-х рр. у контексті традицій оповідної прози» є вагомою науковою студією, що вирішує актуальну проблему сучасного літературознавства. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р., а її авторка – Катерина Валеріївна Хінкіладзе – заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література.

доктор філологічних наук, доцент
професор кафедри слов'янської філології
Запорізького національного університету
Юферева Олена Володимирівна

Вчений секретар

Підпис *Юферева*
засвідчую *О.В.*

НАЧАЛЬНИК
ВІДДІЛУ КАДРІВ

[Handwritten signature]

С.Є. Хінкіладзе В.П.

[Handwritten signature]